

Az utolsó fejezet az 1990 utáni történéseket foglalja össze. A kötet tematikáját tekintve szerencsésebb lett volna, ha ez a tanulmány kimarad a kötetből, mert a korszak semmiképp sem kapcsolható az 1945 és 1990 közötti periódushoz. A kötetbe kerülésének egyetlen magyarázata lehet, mégpedig az, hogy ebben is nagy szerepet kap a pártrendszer bemutatása (*Szabad választások Magyarországon: 1990, 1994, 1998, 273–280.*).

Izsák Lajos kötete két szempontból is nagy hasznára lehet a második világháború utáni politikátörténet iránt érdeklődőknek. Egyrészt a tanulmányok az 1945 és 1949 közötti történelmünk egy új, alapos, az összefüggéseket feltáró monográfiájává állnak össze. Másrészt azok is nagyban támaszkodhatnak erre a kötetre, akik a 20. század második felének magyarországi pártrendszerei iránt érdeklődnek.

Szajda Szilárd

Életműkötet*

A bevezető rendhagyó. A szokásos könyvajánló, könyvismertető, módszertani megjegyzések és udvariassági körök helyett mintha egyenesen a közepébe vágnánk, máris egy tanulmányt olvasunk, amelyben áttekinthetjük Magyarország történetét 1944-től 1956-ig, majd egy kitekintéssel a rendszerváltásig. Örülhetnek a vizsgára készülő egyetemi hallgatók, mert ilyen lényegre törő és rövid összefoglalást ezekről az évtizedekről aligha kaphatnának. Nem hiszem azonban, hogy Izsák Lajos a hallgatók kedvéért írta meg ezt az elemzést. Másról van szó. Mielőtt azonban válaszolnék arra, hogy mi a jelentősége a rendhagyó bevezetőnek, egy hosszabb kitérőt kell tennem.

Az első rész közel húsz tanulmánya több évtized tudományos kutatómunka eredményeit mutatja be. Bármilyen meglepő, ezek között ott van a Polgári Demokrata Párt 1944–1945-ös történetét taglaló és a *Párttörténeti Közleményekben* 1974-ben megjelent írás, és nem ez az egyetlen, a rendszerváltás előttről válogatott szöveg. Izsák Lajos azok közé az 1944 utáni korszakkal foglalkozó történészek közé tartozik, akiknek életműve vállalható a rendszerváltás után húsz évvel is. Nagy szó ez, kevesen mondhatják el ezt magukról, még kevesebben válogatnák bele a hetvenes-nyolcvanas években készült írásaikat egy ma megjelenő tanulmánykötetbe. Az emberben óhatatlanul felmerül a kérdés, hogyan volt

* Izsák Lajos: *Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994* (Budapest, Napvilág kiadó 2010 466 p.)

lehetséges ma is érvényes szövegeket közzé tenni harminc-negyven évvel ezelőtt? A historiográfiai válaszhoz az ELTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékén létrejövő műhelyhez kell visszanyúlni, amelynek professzora Balogh Sándor volt. Izsák Lajos Balogh Sándor iskolájából indult: a ténytörténelemből. Aki az itteni előadásokat hallgatta, az gyorsan rájött, hogy a kor marxizmusának ideológiai indíttatású követelményei alól a műhely tagjai kibújtak, nemcsak azzal, hogy az 1947-et követő évekre valahogy sosem jutott idő a szemináriumokon és előadásokon, de a publikációk stílusa is látványosan elütött a „tudszoc” tanszékekről és más műhelyekből kikerült irományoktól. Nem voltak könnyű olvasmányok! A hallgatónak adatok tengerén kellett átrágnia magát, de hát éppen ez volt a lényeg: a tényekhez való következetes és szakszerű ragaszkodás, a szóról szóra bizonyítható, tehát védhető, aprólékos és a legnehezebb kirakójátékra emlékeztető türelmes rekonstrukciók elvégzése, az aprólékos kutatás. Izsák Lajos témaválasztása különösen szerencsés volt, hiszen a polgári ellenzéki pártok történetével való ilyenét foglalkozás provizórikusnak tűnő, elfeledésre ítélt szervezeteiről és politikusokról szólt, amely a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja „diadalának” árnyékában jelentéktelennek tűnő epizódok megörökítésének tetszett, tehát jó lehetőséget adott a tárgyilagos történeti munka számára. Így született meg a *Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944–1949* című nagymonográfia 1983-ban, amelynek első sorai között a szerző élesen szembeszállt az említett elhallgató és leegyszerűsítő törekvésekkel, teljes joggal. A disszertáció és a könyv szakmai körökben egyértelmű elismerésben részesül, így 1985-ben megjelenhet a már népszerűbb formába öntött *A Keresztény Demokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt 1944–1949* címet viselő kismonográfia a Négy évtized-sorozatban. Ezek a művek – mai szemmel – nem kisebb szerepet játszottak, mint a 20. században meglehetősen erőteljes hazai polgári demokratikus hagyománykör 1944 utáni részének beemelését a nemzeti emlékezetbe a rendszerváltást megelőző évtizedben.

1989–1990 aztán megmutatta, hogy ezeknek a pártoknak, vagy a koalíciós idők balrabb helyzetű pártjai demokratikus csoportjainak és személyiségeinek története negyven év elteltével sem fejeződött be, hanem folytatódott. Így fordult Izsák Lajos érdeklődése a kutatási lehetőségek megszületését követően az utótörténet, egyrészt az ötvenes évek és az 1956-os rövid életű újjászületés, másrészt az 1989–1990-es újjászerveződés felé. A kilencvenes évektől tehát tanulmányok sora született tovább, illetve 1994-ben megjelent a *Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944–1956* című dokumentumokat is tartalmazó mo-

nográfia, amely beemelte a vizsgálatába a Független Kisgazdapártot is. A pártprogramok világosan érzékeltették, hogy az ellenzékre mennyire szükség lett volna a független, demokratikus többpárti parlamentarizmus fenntartásában, de az egyre centralizáltabb politikai erőter szereplői a szovjet túlhatalommal a hátuk mögött mind kíméletlenebbül kényszerítették a politikai porond elhagyására ellenfeleiket nem utolsósorban kriminalizálásukkal, nemzetellenesnek, reakciónak, haladásellenesnek, egyszóval ellenségnek bélyegezve őket. Eközben óriási fölényrel nyertek parlamenti választást 1949-ben, és szüntelenül népbarátiságáról és demokratizmusáról szavaltak.

Izsák Lajos könyveiben és tanulmányaiban egyre pontosabban és letisztultan formálódott ki az 1944–1949, illetve az azt követő időszak politikatörténeti képe, amely egyetemi tankönyvekben és segédkönyvekben is nyilvánosságot kapott. A bevezető tehát csak látszólag népszerű összefoglaló. Valójában több évtizedes kutatás, tapasztalat, új források által feltárt, más történészek, visszaemlékezők, különféle interperetátorok által leírt ismeretek és ezek kritikája nyomán leszűrt végkövetkeztetés. Olyan szintézis, amely nem tud, mert nem is akar elvonatkoztatni a tényektől, sőt azok jelentőségét hangsúlyozza minden „tényfüggetlen” történetírással szemben. Olyan szintézis, amely nem hajlandó semmilyen aktuálisan jól eladható szándék érdekében „megfelelkezni” erről-arról, hogy nagyobb nyomatékot adjon koncepciójának. Ennek a bevezető összefoglalónak az ad hallatlan meggyőző erőt, hogy itt minden mondat sokszorosán átgondoltan került papírra, szinte a szavaknak is hangsúlya van, nem kihagyható, elhagyható, átinterpretálható, hanem úgy pontos, ahogy ott szerepel. Nem mondanám kánonnak, de valami hasonlóról van szó.

Izsák Lajos persze nem vitatkozik, példát ad. Megszívlelendő példát. Az ő történészi ars poeticájának a hetvenes évektől napjainkig ugyanis – ismétlem – nem kellett változnia. A végeredmény egy tudományosan megalapozott, ma is egyértelmű és határozott állásfoglalás elsőrangú jelenkortörténeti kérdésekben. Egészen pontosan a polgári demokratikus hagyomány bemutatásában és erre épülő értékelésében. Amíg a hetvenes években a polgári ellenzék a szocializmus végtelennek tűnő korszaka beköszöntével vált látszólag jelentéktelenné, ma ez pontosan ellenkező előjellel tér vissza, terjed és válik mainstream állásponttá. 1944–1948-at kizárólag az ötvenes évek előzményeként tárgyaló értelmezés, vagyis a szovjetizálás mindent átfestő képében a parlamentáris demokrácia erői újra láthatatlan és lényegtelen jelenséggé degradálódnak. A polgári demokratikus Magyarország pártokban, programokban, személyiségekben, tevékenységben megnyilvánuló jelenléte egyes történészek szerint

másod, sőt harmadlagos, irreleváns, felejtésre ítéendő, említhető vagy említésre sem méltó, epizodikus eleme ezeknek az éveknek. Sőt, ahogy a Horthy-korszak egyre magasabbra kerül, a benne jelenlévő demokratikus ellenzék visszamenőleg is leértékelődik. Nemcsak a szociáldemokrata párt, de az FKGP, a Nemzeti Parasztpárt és az antifasiszta, náciellenes polgári baloldal egyaránt. A bevezető ezzel szemben világosan sorolja azokat a tényeket, amelyek révén ezeknek a pártoknak az értékét 1944-et követően meg lehet és meg kell ítélni. Izsák Lajos a szovjetizáló szürkehályogosokkal szemben világosan és ismételten leszögezi, hogy a Kisgazdapárt leszalámizását, és az 1947-es kékcédulás választásokat követően igenis jelentősnek tekinthető a magyar történelemben a polgári ellenzék utolsó újjászerveződésének pillanata, sőt hozzá teszi a „*Két fordulat*” *jelenkori történelmünkben: 1944–1945 és 1947–1949* című tanulmányban: „*Magyarország történetében ez az időszak lényegében két fordulatot is eredményezett. Az egyik az 1944–45-ben elkezdett többpártrendszerű demokratikus jogállamiság megteremtésének a kísérlete és a koalíció évei voltak; a másik fordulatot pedig az jelentette, hogy 1949-re kialakult az egypártrendszer, vele párhuzamosan kiépült a szovjet típusú államrendszer, az úgynevezett proletárdiktatúra, s vele együtt megteremtették a rendőrállamot.*”

Minden ármány ellenére az 1947-es választások után a demokratikus erők egy rövid időre ugyanis megmutatták erejüket, s ha a magyar történelem inherens tendenciáit akarjuk megérteni, láthatjuk a parlamentáris demokrácia plebejus-polgári formája melletti elköteleződés dominanciáját magyar társadalomban. Az 1947-es választást követő parlament a polgári pártok erős ellenzékbe szerveződésének ígéretét jelentették egy olyan hatalommal szemben, amelyben – különösen a szociáldemokraták között – még demokratikus partnerekre is lehetett találni.

A polgári és demokratikus erők szempontjából az 1945–1948 közötti időszak mindig is a demokratikus köztársaság megteremtésének heroikus kísérlete marad. Levert forradalomnak is nevezhetnénk, akár 1848–1849-et vagy 1956-ot. Hasonlással az 1947-es választásokat követő hetek, hónapok a Világos előtti utolsó reménytelen csaták időszaka, de még a szabadságharc történetének része. Ezt nem Izsák Lajos mondja, hanem én toldom meg álláspontját. Különös, hogy amíg a két nagy forradalom és szabadságharc történetekor nem jut eszébe történésznek, hogy azokat a győztesek felől értelmezze, addig az 1944–1948-as korszak esetében előszeretettel kibővíti azoknak a progresszív tényezőknél a szerepét, akik történetének megírására Izsák Lajos szakmai tudásának legjavát áldozta, és persze akik ugyanúgy alul maradtak, mint az 1948-asok, vagy az '56-osok.

A különös bevezető után sorjázik a sok tanulmány, amely közül a többség természetesen az 1944–1949 közötti időszak politikai életéről szól. Ugyan megjelentek korábban, mégis hasznos együtt a nagyközönség elé tárni őket. Jó részük ugyanis szinte alig elérhető helyen látott napvilágot. Több egy-egy pályatárs születésnapja tiszteletére készült kötetben jelent meg. (Székely György, Szuhay Miklós, Niederhauser Emil, Kenyeres Zoltán, Pölöskei Ferenc, Orosz István.) Izsák Lajos azzal tisztelte meg kollégáit, hogy nem másodközléssel szerepelt ezekben a tanulmánykötetekben, amelyek – mint közismert – gyakorlatilag alig elérhetőek, kis példányszámban, bolti forgalomba be nem kerülten hagyták el a nyomdát. (A Magyar Szabadság Párt történetéről szóló anyag pedig Pápán jelent meg a Sulyok Dezső tiszteletére rendezett konferencia anyagaként.) Hozzá kell tenni, hogy a *Jogtörténeti Szemle* sem a könnyen megszerezhető folyóiratok közé tartozik, innen két írást is válogatott a szerző.

A „két fordulattal” jellemezhető alapvetés gondolatisága tükröződik az agrárpolitika tanulmányokban is, ahol az ellenzék 1945–1946-os magatartását a jogállami eszközök melletti kiállás és a kárpótlás igénye jellemezte. 1947-ben ezt a földdel rendelkezők védelme vette át, míg a második fordulat időszakát már teljesen más viszonyokkal írja le a szerző, amelyben először a politikai és gazdasági érdekvédelem felszámolása, majd a parasztság kiszípolyozásán át az egész társadalom szó szoros értelemben vett kiéheztetéséig jut el a rákosista rendőrállam. A napnál is világosabb, hogy a nagybirtok felszámolása és a differenciált birtokos parasztság létrehozása, illetve ennek differenciált felszámolására tett meglehetősen hatékony, ám 1953-ban megbukott kísérlet nem fér bele ugyanabba az értelmezési keretbe.

Természetesen a tanulmányokban foglalt minden kérdésre nem térhet ki a recenzió szűkre szabott keretein belül. Feltétlenül meg kell említeni azonban a külpolitika, a nemzetpolitika nagy kérdésével kapcsolatos írásokat és megállapításokat. Nem véletlen, hogy a szerző a legelső helyre éppen az ellenzéki pártok külpolitikájáról szóló terjedelmes tanulmányát tette. Remény és keserű kijózanodás története ez. Előbb következik ez be a határainkon túl élő magyarság sorsát, valamivel később a békeszerződést és legvégül a függetlenség esélyét illetően. De amíg a koalíciós erőterben e kérdések nyíltan napirendre kerülhetnek, az ellenzék tiltakozást javasolhat a párizsi döntés ellen, hogy aztán tudomásul vegye a megmásíthatatlant, 1947 őszéig még önállóan meghirdetett függetlenségi programmal léphet fel, addig a szovjetizálás időszakában, 1947 végétől erre már nincs lehetősége. Itt is jól meghúzható a szakaszhatár.

Ma is megrázó a békeszerződés ratifikációs parlamenti vitáját felidézõ önálló írás, amely egyszerre mutatja be egy még sokszínű parlament fájdalmas és sokrétû reakcióját a második Trianonra és érzékelteti a szovjet megszállás megszûnésével, a szuverenitás visszaszerzésével kapcsolatban táplált remény elvesztését a Nagy Ferenc-kormány szétverését követõ hetekben.

A második fordulatról, az 1947–1949 közötti, illetve az utána jövõ évekrõl szóló írások természetesen nem kelthetnek vitát. Ezek a tanulmányok részben azokban a kutatásokban való részvételt dokumentálják, amelyek az ötvenes évekrõl, a koncepciós perekrõl szólnak, és amelynek egyik terméke a Gergely Jenõvel közösen készített Mindszenty vizsgálati és perdokumentáció volt. Ennek egyik vonatkozásáról, az Eszterházy Pál elleni eljárásról kapunk képet egy tanulmányban.

Izsák Lajos munkásságában a pártok mellett fontos szerep jutott más politikai intézmények és jelenségek vizsgálatának. Ezek közül a kötet tanulmányai a választáskutatásba és a kormányok történeti vizsgálatába engednek betekintést. Mégis a pártokhoz a leghûségesebb, és amikor a források engedték, azonnal folytatta a polgári pártok történetének feltárását 1956-ban, majd szinte átlépve a történettudomány határmezsgyéjét, 1989–1990-ben is. Ezt dokumentálják a befejezõ tanulmányok.

A kötet második fele politikusportrékat tartalmaz. Meg kell jegyezni, hogy egyet, nevezetesen Pfeiffer Zoltánét már az elsõ részben megrajzol az *Egy rövid életû ellenzéki párt és vezetője Magyarországon 1947-ben* címû írásban a szerzõ. A huszonnégy portré azonban a második részben sorjázik. A válogatást Izsák Lajos így indokolja: *„A politikuspályák elemzése, a portrék elkészítése adódott a pártok történetének kutatásából, valamint abból, hogy mind az egyetemi oktatásban, mind a közvéleményben nagy igény mutatkozott elkészítésükre, megírásukra. Ezek a politikusok ugyanis vagy valamelyik párt vezető személyiségei voltak, vagy fontos állami, közjogi funkciót töltek be. Így valamilyen módon formálói voltak 1944 utáni történelmünknek.”*

Az életrajzok valamennyi miniszterelnököt bemutatják 1944-tõl 1993-ig. Különösen szerencsés a jelenkortörténeten túlnyúlóan Antall József szerepeltetése, akit az 1944 utáni, az 1956-os polgári demokratikus hagyomány és a nyugat-európai modern kereszténydemokrácia kapcsolatának megtestesítõjeként tisztelhetünk. A kormányfõkön kívül ott szerepel a koalíciós korszak pártjainak elsõ számú vezetõi közül Balogh István, Barankovics István, Kéthly Anna, Slachta Margit, Sulyok Dezsõ, illetve néhány valóban fontos politikus, mint Kovács Béla, Peyer Károly és Zsedényi Béla. Zsedényi szerepét egyedülálló közjogi helyzete is indokolja,

nevezetesen, hogy nemcsak az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke volt, de harmadmagával az államelnöki tisztet is betöltötte.

Életrajzi tanulmányokról van szó, amelyek a személyes életút mellett a politikai karrierre helyezik a hangsúlyt, és a legfontosabb tisztségeknél minden esetben beágyazódnak egyfajta politikai környezetrajzba. Alig kétséges előttem, hogy a laikus olvasó számára a kötetnek ez a része lesz olvasányosabb, már csak az élvezetes stílus és ugyanakkor színvonalas kifejtés miatt is. Külön is kiemelném a bohém Dinnés Lajos humorral gazdagon fűszerezett portréját, vagy Fock Jenőjét, akinek az 1968-as gazdasági reformban játszott meghatározó szerepét teljes joggal hangsúlyozza Izsák Lajos.

Sok esetben összefoglaló értékeléseket is kapunk a szereplőkről. Vajon a miniszterelnökök közül a történelem kinek a szerepét ítéli sikeresnek, vagy csak pozitívnak, még akkor is, ha távozása vereségnek számított? Miklós Béla életrajza így fejeződik be: *„Halálával olyan államférfi távozott az élők sorából, akinek kétségtelenül jelentős szerepe volt a magyar demokrácia megvalósításáért folyó küzdelemben.”* A magam részéről ezzel teljes mértékben egyet tudok érteni. A válaszok azonban nem minden esetben fogalmazhatók meg egyértelműen, véglegesen, és a szerző sem vállalkozik erre. Az életrajzok alapján azonban az olvasó kedve szerint kísérletet tehet megfogalmazására. Gazdag tényanyagot kap segítségül.

A kötet Izsák Lajos történészi életműve minden értékét felvonultatja az olvasó előtt. A politikai aktualítások, az elhamarkodott, a megalapozatlan ítéletek felől a tudományos vizsgálódás fontosságának felismerése, a kiküzdött, de maradandó igazságok megbecsülése felé viszi olvasóját. Ezért érdemes elmélyedni benne.

Feitl István